

מצוות התוכחה

[פרשת נצבים (שיחה 1) – נכתב ע"י הרב משה צוריאלי, מתוך ספרו "אוצרות התורה".
בהרהרה. בהסכמת הרב, השיחה נערכה ע"י תלמידו, אך טרם הוגיחה]

"הנסתרות לה' אלהינו, והנגלות לנו ולבנינו עד עולם, לעשות את כל דברי התורה הזאת. (דברים כט, כח)
מפרש רש"י: "ואם תאמר מה בידינו לעשות? אתה מעניש את הרבים על הרהורי היחיד! שנאמר "פן יש בככם איש או אשה" (פסי יז) ואח"כ 'וראו את מכות הארץ ההיא', (= שְׁקַל הארץ תלקה במכות. – יחיד חָטָא, ונעשו הרבים!!) והלא אין אדם יודע מטמוניות של חברו?! (עונה הקבי"ה:) אין אני מעניש אתכם על הנסתרות, שהן לה' אלהינו, והוא יִפְרַע מאותו יחיד. אבל הנגלות – "לנו ולבנינו", לבער הרע מקרבנו, ואם לא נעשה דין בהם, יעניש את הרבים... משקבלו עליהם את השבועה בהר גריזים ובהר עיבל ונעשו ערבים זה לזה. עכ"ל רש"י בשם חז"ל.

עדיין העניין צריך הסבר – מדוע ראובן חוטא, ושמעון נענש עליו?

ויש בזה שני אופנים:

[1] ראשית, כי העובד והשכיר הנאמן למעבידו – דואג על כל צרכי המעביד.

זו לשונו של רבנו יונה – "ודע כי נתחייב הנברא להיות ציר נאמן ועבד משכיל בכל מלאכת עבודת אדונו. והפועל הנאמן יהיה מהיר במלאכתו וישגיח על מלאכת הפועלים חבריו, ועיניו על דרכיהם אם באמונה הם עושים, ויזהירם ויודיעם את המעשה אשר יעשון, כי חפצו ורצונו אשר תעשה מלאכת אדונו בלא רמיה". (ישערי תשובה, ג/ט)

ובכן, האוהב את ה' מביע 'איכפתיות' על מה שנעשה מסביבו ובכך הוא נאמן לה'.

[2] בחינה שניה שיש ל"תוכחה", שהיא סעיף של אהבת חברים.

היות שידענו שהחוטא נענש על כל שגיותיו, הא כיצד יכול האוהב הנאמן להעלים עין או לשתוק כאשר הוא רואה עוולה? אם רואים בן-אדם שותה רעל לתומו, ודאי שיש למנוע זאת ממנו ואפילו בכפיה. הוא הדין, יש להציל את החוטא מכל עונשי עוה"ז ועונשי עוה"ב! וזהו כמעט מפורש במקרא "לא תשנא את אחיך בלבבך, הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא... ואהבת לרעך כמוך". (ויקרא יט, יז-יח) כלומר, חוסר התוכחה היא גילוי של שנאה-כבושה, של חוסר "ואהבת לרעך".

וכך אמרו חז"ל: "כל אהבה שאין עמה תוכחה, אינה אהבה". (בב"ר נד/א)

חָטָא זה של מניעת תוכחה לזולת עלולה להיות חטא שהוא כבוד מנשוא.

לפעמים האדם נענש על מה שהוא עצמו לא עשה, אלא ראה אחרים שעשו ונמנע מלהוכיחם, ואז הצופה ייענש על מה ששתק מלדבר תוכחה. "כל מי שאפשר למחות לאנשי ביתו ולא מיחה, נתפס על אנשי ביתו. / (ואם היה אפשר לו ולא מיחה) כולו, נתפס על כל העולם כולו" (שבת נד:) כלומר, באופן פְּמוּתִי, יכול להיות שהאדם ישא עול-אשמה של מאות ואלפי אנשים בגלל שהעדיף להעלים עין. והעונש מי ישורנו?

ויש עוד צד חמור מאד בענין מניעת התוכחה.

מובא בגמרא, "מעולם לא יצתה מדה טובה מפי הקב"ה וחזר בו לרעה, חוץ מְדַבֵּר זה". (שבת נה.)
מהו? – הקב"ה צוה למלאך גבריאל "לְךָ ורשום על מצחן של צדיקים תָּיוּ של דָּיוּ, שלא ישלטו בהם מלאכי חבלה, ועל מצחם של רשעים תיו של דם שישלטו בהם מלאכי חבלה.

- אמרה מדת הדין לפני הקב"ה: רבונו של עולם, מה נשתנו אלו מאלו?

- אמר לה: הללו צדיקים גמורים, והללו רשעים גמורים.

- אמרה לו (מדת הדין): רבש"ע, היה בידם למחות ולא מיחו!

- אמר לה: גלוי וידוע לפני שאם מיחו בהם, לא יקבלו מהם.
- אמרה לו: רבש"ע, אם לפניך גלוי, להם מי גלוי?... (מיד) וממקדשי תחלו, אלו בני אדם שקיימו את התורה כולה מאלף ועד תיו, ומיד... קצף אף וחימה ומשחית ומשבר ומכלה" (שבת נה.) והדברים נוראים.

שאל מו"ר הרב שמואל דביר – אם מעולם הקב"ה לא חוזר בו מן "הבטחה לטובה", (כמו שנפסק ברמב"ם, ה' יסודי התורה ד/ז), מדוע יש כאן "יוצא מן הכלל"? והוא ענה –

א. במדה שהאדם מודד, מודדין לו. המקטרגים יוצאים לקטרג על ישראל, וה' מוחה בהם ומונעם מלהעניש את ישראל. אבל כמו שהצדיקים בימי יחזקאל הנביא לא מיחו בפורעים, כך גם ה' לא מחה במלאכים הפורעים.

ב. אינו מן הדין להציל את רועי הדור מן הפורענות, היות שהיתה ביכולתם למנוע החטא והם שתקו. הייתכן שהצאן יסבלו והרועה יהיה נמלט? ולכן חז"ל למדונו כלל, שעל חוסר תוכחה, ה' חוזר בו גם מן ההבטחה להיטיב.



לפי חומרת האשמה, אנו חייבים להפך ולמצוא לימודי זכות עלינו, מדוע אין אנו מוכיחים את הזולת? (תשובה:): כדון אנו עושים, כי –

א. פטורים להוכיח מי שהוא מומר להכעיס. ("ביאור הלכה", סי' תר"ח ד"ה אבל אם מפורש במקרא, בשם תדא"ר והגר"א). והרי מקרא מפורש "הוכח תוכיח את עמיתך" מי שעמד בתורה ובמצוות. ב"ערוך השולחן" כתב שאפילו אם הוא מומר רק מלקיים דברי חז"ל, ג"כ פטורין מלהוכיח אותו. בספר שלי"ה כתב שחיוב תוכחה הוא רק בטועה הטוען לחשוב שזה מותר, אבל אם הוא מן כת המתלוצצים, פטורים ממצות התוכחה.

ב. פטורים להוכיח מי שע"י תוכחתו נכשיל אותו באיבה ושנאה כלפינו. ("ביאור הלכה", סי' תרח, ד"ה חייב להוכיחו וכו')

ג. פטורים מלהוכיח אם יש חשש שהמוכח יתבייש ויכלם. (זהר ג/פו.)

כאן צריכים להחמיר יותר בחשש ביוש מאשר חשש חוסר תוכחה.

ד. "כשם שמצוה לומר הנשמע, כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע". (יבמות סה:). ולכן אם המוכח הוא עכשיו שוגג, ואחרי תוכחתו הוא ייהפך להיות מזיד, אסור להוכיחו. (סי' תר"ח סעיף ב').

[הערה: מה שכתוב בשו"ע שבדבר המפורש בקרא אין מקום להתנצלות "מוטב שיהיו שוגגין ולא יהיו מזידין",

בשו"ת מהרי"ט (פ"ג) סבור שזה נאמר רק בגברים.

אבל בנשים אנו פטורין מלהוכיחן גם בדבר מפורש במקרא, אם יש חשש שיהיו מזידות]



נחזור לעניננו.

מצוות התוכחה נשארת בעלת-תוקף כשמדובר בין ידידים וריעים. ("באר היטב" תר"ח ס"ק ד').

אנו חייבים לטפח בקרבנו רגש הזדהות עם צערו של הקב"ה על בנים התועים מן דרך התורה, ולעשות ככל שביכולתנו להאיר עליהם אור הדעת. וכן חייבים אנו לעשות ככל שנוכל להציל את אחינו מפורענות. (כי גם השוגגים נענשים). חז"ל קבעו: "כל אהבה שאין עמה תוכחה, אינה אהבה". (ב"ר נד/ג)

ויש להביא ראיה לכך מפסוקים שהזכרנו. (ויקרא יט/ יז-יח)

ויש כאן ענין ברור של עונש כל הציבור כולו.

"שָׁה פְּזוּרָה יִשְׂרָאֵל, מֵה שָׁה הַזֶּה לֹקָה עַל רֵאשׁוֹ אוּ בֵּאֵחָד מֵאַבְרָיו, וְכָל אַבְרָיו מֵרֵגִישִׁין, כִּךְ הֵם יִשְׂרָאֵל, אֵחָד מֵהֶם חוּטָא וְכוּלָן מֵרֵגִישִׁין. תְּנִי רֵשַׁב"י מִשָּׁל לְבַנֵּי אָדָם שֶׁהֵיוּ יוֹשְׁבֵין בְּסַפִּינָה. נִטְלָ אֵחָד מֵהֶן מִקְדָּח וְהִתְחִיל קוֹדֵחַ תַּחְתָּיו. אִמְרוּ לוֹ חֲבָרָיו: מֵה אַתָּה יוֹשֵׁב וְעוֹשֶׂה? א"ל: מֵה אֲכַפֵּת לָכֶם?, לֹא תַחְתִּי אֲנִי קוֹדֵחַ? אִמְרוּ לוֹ: שֶׁהֵמִים עוֹלִין וּמְצִיפִין עֲלֵינוּ אֵת הַסַּפִּינָה!". (ויק"ר ד/ו) – זֹאת אֹמֶרֶת, כּוֹלְנוּ כַּאִישׁ אֵחָד חֲבָרִים, כִּי בַעֲצָם כּוֹלְנוּ יוֹנְקִים מִן נִשְׁמָה אֶחָת כּוֹלֶלֶת. (רדב"ז עַל הַרְמַב"ם, הַל' מִמְרִים, ב/ד)

מובא במדרש, שאדם הראשון היה בעל נשמה הכוללת כל באי העולם. (תנחומא, תשא, יב)
"יש צדיק התלוי בראשו, ויש בשערותיו, ויש בצוארו, ויש בשתי עיניו, ויש בחוטמו, ויש בפיו, ויש באזניו, ויש בזרועו" עכ"ל. – כלומר, ישנם תפקידים שונים, מצוות מגוונות לפי האברים, וכל צדיק הוא יחודי בתפקיד שלו. אבל כולנו יחד מגלימים בקרבנו נשמה אחת כוללת.
גם הרמב"ם (מו"נ א/עב) הזכיר את המושג "המציאות הזה כולה היא דבר אחד".
וגם בירושלמי (נדרים ט/ז) זה הוזכר.
ולכן למרות כל ה"פטורים" שהזכרנו לעיל, יעשה האדם ככל שביכולתו להציל מה שניתן להציל.